

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6428>

Data przesłania artykułu: 22 lipca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

LEON BYKOWSKI – EMIGRANT UKRAIŃSKI ODDANY SPRAWIE BIBLIOTEKARSTWA POLSKIEGO

Rostysław Kramar

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7650-1421>e-mail: rostyslav.kramar@uw.edu.pl

Abstrakt: W artykule omówiono wkład ukraińskiego księgoznawcy Leona Bykowskiego (1895–1992) w rozwój polskiej nauki o bibliotekarstwie oraz pokazano jego zasługi w ratowaniu polskich zbiorów bibliotecznych podczas II wojny światowej. Szczególną uwagę poświęcono działalności bibliotecznej Bykowskiego w ekstremalnych warunkach powstania warszawskiego na przełomie lata i jesieni 1944 roku. Artykuł w dużej mierze jest napisany na podstawie wspomnień Bykowskiego, które były wydane po II wojnie światowej w Niemczech Zachodnich, Wielkiej Brytanii i USA. Podkreślone zostały szczególne dokonania dyrektora warszawskiej biblioteki w ocaleniu księgozbiorów znanych emigrantów-Ukraińców oraz ukraińskich instytucji emigracyjnych, które w okresie powstania warszawskiego narażone były na zniszczenie.

Słowa kluczowe: Bykowski, bibliologia, międzywojnie, Warszawa, Ukraińcy

Submitted on July 22, 2020

Accepted on September 10, 2020

LEON BYKOWSKI – AN UKRAINIAN IMMIGRANT DEDICATED TO THE CAUSE OF POLISH LIBRARIANSHIP

Rostysław Kramar

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7650-1421>e-mail: rostyslav.kramar@uw.edu.pl

Abstract: Leon Bykowski (1895–1992) was a Ukrainian bibliologist who in the interwar period found himself in Poland as a refugee from Ukraine occupied by the Bolsheviks. In the years 1928–1944 he worked at the Municipal Public Library of Warsaw, where he was responsible for completing the collections. During the German occupation, Bykowski was the director of this library. At that time, he was a lecturer at the Higher Courses in Library Studies and he was also author of numerous scientific publications in the field of bibliography. The aim of the article is to present Bykowski's role in the development of Polish librarianship science and to show his contribution to saving library collections during World War II. The article is written mostly on the basis of Bykowski's memoirs published after World War II in West Germany, Great Britain and the USA.

Keywords: Bykowski, bibliography, interwar period, Warsaw, Ukrainians

Wybitny bibliograf i księgoznawca, ukraiński działacz emigracyjny Leon Bykowski (1895–1992) prawie dwie dekady swojego długiego, bogatego w podróże życia spędził w Warszawie¹. Właśnie w stolicy Polski w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej rozwinął się jego talent księgarza i bibliotekarza, tutaj odnosił znamienne sukcesy w swojej karierze zawodowej. Aktywność księgoznawcza ukraińskiego emigranta skupiała się wokół Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, powszechnie znanej jako „biblioteka na Koszykowej” (od nazwy ulicy przy której znajduje się ta książnica). Mimo iż sprawe bibliotekarstwa polskiego Bykowski poświęcił kilkanaście lat żmudnej pracy,

---

¹ W wersji ukraińskiej imię uczonego brzmi Lew (*Лев* czasem *Левко*). Ponieważ w polskich urzędowych dokumentach i polskojęzycznych publikacjach korzystał on z polsko brzmiącego wariantu imienia Leon, w niniejszym opracowaniu użyto właśnie tej wersji.

w opracowaniach większości badaczy ten okres jego życia pozostaje niejako w cieniu znaczących dokonań uczonego na rzecz księgoznawstwa ukraińskiego. Z kolei w polskiej literaturze naukowej brakuje szerszych odniesień do jego pracy na niwie ukraińskiej bibliologii oraz należytego zaznaczenia tego faktu, iż zasłużony dla polskiej kultury działacz był gorliwym ukraińskim patriotą, a nawet organizatorem ukraińskich instytucji naukowych w Warszawie. Wydaje się więc, że postać bibliologa-emigranta zasługuje na przyjrzenie się jej pod kątem pracy na skrzyżowaniu dwóch kultur, na rzecz księgoznawstwa zarówno ukraińskiego, jak i polskiego, zwłaszcza iż wówczas bibliotekarstwo Europy Środkowo-Wschodniej przeżywało okres burzliwej modernizacji.

Celem szczegółowym niniejszego artykułu jest przedstawienie polskich tropów w biografii i dorobku naukowym Bykowskiego oraz pokazanie jego stosunku do kultury polskiej w okresie międzywojennym, a także w wyjątkowo trudnym dla niej czasie – w latach okupacji niemieckiej. Interesujące informacje dotyczące „polskiego” okresu życia i działalności księgoznawczej ukraińskiego uczonego znajdują się w jego licznych wspomnieniach wydanych po II wojnie światowej przez ukraińskie wydawnictwa emigracyjne w USA, Wielkiej Brytanii i Niemczech Zachodnich. Spośród wielu publikacji Bykowskiego o charakterze biograficznym w języku polskim ukazały się jedynie wspomnienia z okresu powstania warszawskiego w 1944 roku, lecz i one ze względu na to, że były wydane w paryskich „Zeszytach Historycznych” ponad pół wieku temu, dzisiaj są mało znane w Polsce i rzadko wykorzystywane przez badaczy [Bykowski 1964]. Tylko w niewielkim stopniu w istniejących opracowaniach poświęconych uczonemu znaleźć można wzmianki o jego częściowo polskim rodowodzie oraz ukraińsko-polskim środowisku w rodzimych stronach, które wywierało wpływ na kształtowanie osobowości młodego człowieka. Tego typu informacje pozyskać można ze wspomnień Bykowskiego *Від Привороття до Трапезунду (спомини 1895–1918)*, które były wydane w 1969 roku w Monachium [Биковський 1969].

Całokształt dorobku księgoznawczego Bykowskiego oraz jego bogata w ciekawe wydarzenia biografia stały przedmiotem wnikliwego zainteresowania badaczy niedługo po śmierci uczonego – w latach 90. XX wieku. Wśród autorów najbardziej znaczących opracowań poświęconych wybitnemu bibliologowi należy wymienić głównego bibliografa Narodowej Biblioteki Ukrainy im. Jarosława Mądrego Natalię Kazakową [Казакова 1996], historyka i bibliografa z ukraińskiej diaspory w USA Lubomyra Wynara [Винар 1997] oraz ukraińską historyk Julię Siekunową, autorkę rozprawy doktorskiej o historyczno-kulturoznawczej spuściźnie Bykowskiego [Секунова 2003]. W Polsce zagadnienia życia i działalności bibliologa-emigranta były przedmiotem zainteresowania bibliologa Krzysztofa

Migonía [Migoń 2003]. Jego spojrzenie na spuściznę Bykowskiego jest o tyle ciekawe, że jako jeden z nielicznych wyraźnie podkreśla, iż ten bibliolog, bibliotekarz i bibliograf żył w dwóch różnych etnicznie światach, był działaczem ukraińskiego i polskiego księgoznawstwa, publikując jednocześnie w dwóch językach [Migoń 2003, 155]. Ścisły, ale dosyć dokładny opis osiągnięć Bykowskiego znajduje się w *Słowniku pracowników książki polskiej*. Artykuł hasłowy *Bykowski Leon* popęłniła Grażyna Lewandowska, pracownik Biblioteki Publicznej m. st. Warszawa, która posiłkując się archiwum biblioteki, wprowadziła w obieg naukowy mało znane fakty z życiorysu księgoznawcy-emigranta [Lewandowska 2010, 33–36]. Zwarty przegląd polskiego dorobku księgoznawczego ukraińskiego emigranta znajduje się w artykule tejże autorki *Leon Bykowski (1895–1992). Polski bibliotekarz*, który jest umieszczony w tomie zbiorowym poświęconym byłym pracownikom Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy [Lewandowska 2017, 75–89].

Wyżej wymienieni badacze zgodnie podkreślają znaczący wkład Bykowskiego w dzieło powstania i rozbudowy ukraińskiej bibliologii. Wspominają także jego zasługi na rzecz księgoznawstwa czeskiego i polskiego. Kazakowa zwraca uwagę na to, iż ukraiński uczoney był zwolennikiem postępowych idei w dziedzinie księgoznawstwa, które w latach 20. XX wieku przenikają z zachodu Europy na wschód kontynentu. Badaczka twierdzi: „Wśród działaczy książki ukraińskiej jego postać zajmuje szczególne miejsce aktywnego popularyzatora nowoczesnych wówczas publikacji księgoznawczych Mikołaja Lisowskiego, Jurija Meżenki, Ladislava Živnego oraz czynnego uczestnika ruchu bibliotecznego nie tylko na Ukrainie, lecz także i w Czechosłowacji, Polsce, USA”² [Kazakova 1996, 4]. Według Kazakowej Bykowski był jednym z ojców-założycieli ukraińskiej państwowej polityki książkowej. Swoje poglądy na temat rozwoju bibliotekarstwa na Ukrainie i na świecie uczoney-emigrant przedstawił w licznych opracowaniach o charakterze bibliotekoznawczym i bibliograficznym. Spis najważniejszych publikacji Bykowskiego sporządzony przez Kazakovą składa się ze 160 pozycji, w tym artykułów, broszur oraz książek [Kazakova 1996, 46–58]. Z kolei Julia Siekunowa podaje ogólną liczbę rozmaitych opracowań ukraińskiego księgoznawcy. Według jej danych, historyczno-kulturoznawcza i naukową spuścizna Bykowskiego to ponad 500 pozycji, z których większość poświęcona jest życiu i twórczości znanych ukraińskich działaczy [Cerynova 2011]. Dorobek uczonego-emigranta składa się z tekstów, które można podzielić na cztery grupy – opracowania o charakterze księgoznawczym i bibliotekoznawczym, publikacje na temat historii Ukrainy oraz

---

² Tu i następne tłumaczenia z jęz. ukraińskiego na jęz. polski wykonane przez autora artykułu.

jej sytuacji geopolitycznej w XX wieku, wydawnictwa poświęcone działaczom nauki i kultury oraz utwory o charakterze autobiograficznym.

Urodzony i wychowany w centrum ziem ukraińskich, w powiecie zwino-gródzkim, Bykowski ogromną część swojego życia spędził poza Ukrainą. Jako człowiek zaangażowany w latach 1917–1921 w rozbudowę niepodległego państwa ukraińskiego niedługo po zajęciu kraju przez bolszewików zmuszony był do emigracji politycznej. Po opuszczeniu terytorium okupowanej przez Sowieców Ukrainy najpierw na krótko znalazł się w Polsce (1921–1922), potem przeprowadził się do Czechosłowacji, gdzie ukończył studia ekonomiczne i pogłębił księgoznawczą wiedzę (1922–1928), by po przerwie znów powrócić do Warszawy (1928–1944). Po ucieczce z płonącej stolicy Polski pod koniec 1944 roku znalazł się najpierw w Niemczech Zachodnich, z których w 1949 roku przeprowadził się do USA. Tę swoją życiową odyseję Bykowski dość szczegółowo opisał w książkach wspomnieniowych, m.in. *Польське повстання у Варшаві 1944 року* [Биковський 1963], *Звенигородська комерційна школа. Спогади з 1905–1912 рр.* [Биковський 1965], *Від Привороття до Трапезунда* [Биковський 1969], *Ваймарські часи: Спомини 1945* [Биковський 1970a], *Книгарні – Бібліотеки – Академія: Спомини (1918–1922)* [Биковський 1971], *З генеральної губернії до Ватергау. Спомини 1944–1945* [Биковський 1973], *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська група УВАН) 1954–1974* [Биковський 1974], *З Європи до Америки: Подорожні замітки, 1946–1948* [Биковський 1975].

O ile zdecydowana większość tekstów Bykowskiego o charakterze biograficznym powstała po II wojnie światowej, o tyle znaczna część jego dorobku bibliologicznego pojawiła się w okresie międzywojennym. Kazakowa podkreśla, że polski (1921–1922, 1928–1944) oraz czechosłowacki (1922–1928) okres w biografii Bykowskiego był najbardziej owocny pod względem jego naukowej aktywności księgoznawczej [Kazakova 2010, 17]. Szczególną aktywność bibliologiczną ukraińskiego uczonego w jego warszawskim okresie życia zaznacza również Migoń [Migoń 2003, 155–168]. Warto zaznaczyć, że ukraiński bibliolog był dosyć silnie zintegrowany z polską społecznością księgoznawczą. Już podczas pierwszego krótkiego pobytu w Warszawie zauważono jego zdolności bibliograficzne i zaproponowano pracę w zawodzie, co w realiach powojennego kryzysu gospodarczego było nie lada sukcesem [Lewandowska 2017, 78]. Niemniej na stałą pracę w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy Bykowski zdecydował się dopiero po ukończeniu studiów w Czechosłowacji, gdzie zaistniał w środowisku księgoznawczym jako zwolennik idei wybitnego bibliologa Ladislava Živnego oraz autor kilku opracowań traktujących o bibliotekarstwie, m.in. *Книжна справа в Чехословаччині* (Kijów 1926), *Замітки про чеську бібліографію* (Poděbrady 1927), *Бібліотечна*

справа в Чехословащині, 1924–1927 (Poděbrady 1928). Księgoznawcy z takim dorobkiem w głównej warszawskiej miejskiej bibliotece powierzono stanowisko sekcji uzupełniania zbiorów, co świadczy o uznaniu jego wysokich kompetencji zawodowych przez władze tej instytucji. Dowodem tego, jak odpowiedzialne stanowisko przydzielono Bykowskiemu, są biblioteczne statystyki. W broszurze autorstwa Faustyna Czerwijowskiego *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Stan na I.IV.1936 r.* zaznacza się, że w latach 30. z różnych źródeł do biblioteki rocznie wpływało około 25 tys. woluminów książek i około 2,2 tys. tytułów różnych wydawnictw periodycznych i ciągłych [Czerwijowski 1936, 7]. Wszystkie te nowości trafiały do biblioteki dzięki zaledwie kilkusobowemu wydziałowi kompletowania zbiorów zarządzanemu przez Bykowskiego.

Warszawskiemu okresowi życia ukraińskiego księgoznawcy, szczególnie jego ówczesnej działalności organizacyjnej, próbowała przyjrzeć się Julia Siekunowa [Секунова 2002, 129–131]. Z kolei archiwista ze Lwowa Hałyna Swarnyk popełniła artykuł naukowy, w którym prześledziła losy ukraińskich księgozbiorów i archiwaliów uratowanych przez Leona Bykowskiego w czasie powstania warszawskiego [Сварник 2008, 274-276]. Ciekawe przemyślenia na temat pracy zawodowej i jego życia w Warszawie znajdują się w wyżej wspomnianych artykułach Lewandowskiej, która posiłkuje się danymi z bibliotecznych akt osobowych Bykowskiego. Wydaje się jednak, że nie sposób należycie ocenić wkład ukraińskiego emigranta w rozwój polskiej bibliologii, pomijając szerszy kontekst kondycji nauki księgoznawczej w latach 20. XX wieku. Należy podkreślić, iż Bykowski rozpoczął pracę w bibliotekarstwie polskim w okresie tzw. normalizacji, kiedy to tworzone ustrojowe, funkcyjne i przedmiotowe normy dotyczące działalności bibliotek [Borkowska 1971, 244]. Charakteryzując ówczesne nastroje wśród polskich księgarzy, bibliolog Władysława Borkowska akcentuje: „Potrzeba usprawnienia pracy bibliotek przenikała coraz bardziej umysły polskich bibliotekarzy” [Borkowska 1971, 246]. Entuzjazm panujący wówczas w bibliotekarstwie był częścią szerszych procesów społecznych towarzyszących odbudowie polskiej państwowości. Bibliotekoznawca Krystyna Pieńkowska zwraca uwagę na ten fakt, iż właśnie w latach 20. konstytuuje się zawód bibliotekarza: „Momentem sprzyjającym tym pracom było niewątpliwie formowanie się w latach 20. zawodu bibliotekarskiego i podjęcie go przez wielu ludzi łączących rozległe przygotowanie ogólne z zamiłowaniem do pracy bibliotekarskiej. Ludziom tym zawdzięczamy znaczny postęp, który dokonał się w bibliotekarstwie polskim w okresie międzywojennym” [Pieńkowska 1971, 265].

Właśnie w tak ważnym okresie dla polskiego księgoznawstwa pracę w głównej miejskiej bibliotece rozpoczyna Bykowski. Trzeba podkreślić iż wówczas była

to biblioteka-instytucja, która kształtowała politykę książkową w stolicy Polski, a nawet na terenie kraju. Na czele tej warszawskiej księżnicy stał Czerwijowski – wybitny bibliolog i reformator bibliotekarstwa polskiego. Dzięki jego staraniom przy bibliotece powołano Roczną Szkołę Bibliotekarską, która kształciła organizatorów bibliotek publicznych i powszechnych, wędrownych, dla dzieci, szkolnych i fachowych [Bursowa 2017, 25]. Z inicjatywy Czerwijowskiego Bykowski został jednym z wykładowców tej szkoły oraz redaktorem naczelnym pisma „Bibliotekarz”. Jak zaznacza Lewandowska, w latach 1928–1939 Bykowskiemu przypadła ogromna rola w intensywnym rozwoju głównej miejskiej biblioteki w Warszawie, m.in. w organizowaniu jej filii i wypożyczalni: „Potrafił łączyć obowiązki kierownicze z ambitnymi planami naukowo-organizacyjnymi” [Lewandowska 2017, 81]. To wówczas księgoznawca-emigrant opracował programy nauczania na kursach bibliotekarskich, na których również wykładał: „Prowadził wykłady ze wstępu do księgoznawstwa, bibliotekoznawstwa, bibliopedagogiki, polityki bibliotecznej, a także z zakresu naukowej organizacji pracy i techniki pracy umysłowej” [Lewandowska 2017, 81]. O randze zadań powierzonych przez polskich bibliologów Bykowskiemu świadczy m.in. fakt, iż to właśnie on na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich (31 maja – 2 czerwca 1936) wygłosił program polskiej polityki bibliotecznej w zakresie bibliotek publicznych. Opracowane przez księgoznawcę-emigranta zasady organizacji i prowadzenia księżnic były wydane w postaci broszury *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych* (Warszawa 1937). Nakreślając plan rozwoju bibliotek w Polsce, Bykowski nawołuje do skorzystania z najnowocześniejszych doświadczeń świata zachodniego tak, aby każdy obywatel miał „wolny i bezpłatny dostęp do książki” [Bykowski 1937, 31]. Twierdzi on, że po długich latach bezpaństwowości Polacy muszą unowocześnić i ujednoczyć system biblioteczny, radykalnie zrywając ze spuścizną okresu zaborów, która spowalnia modernizację bibliotek. Bibliolog zaznacza: „Należy raczej zerwać z całym historycznym balastem w tej dziedzinie i budować wszystko na nowo. Dziewicze pole, oczyszczone ze wszelkich chwastów i strzępów dotychczasowych form i metod, winno być punktem startu naszej nowoczesnej polityki bibliotecznej” [Bykowski 1937, 31]. Przemyślenia Bykowskiego zawarte w cytowanej broszurze nie pozostały bez reakcji polskich bibliotekarzy. W drugim jej wydaniu zamieszczono trzy recenzje, których autorzy odnoszą się do dyskusji rozpoczętej przez bibliologa. Warte są przypomnienia wymowne słowa recenzenta publikacji Eugeniusza Golusa: „Nieduża broszura Leona Bykowskiego jest pierwszą w literaturze polskiej próbą ujęcia polityki bibliotecznej jako odrębnej dyscypliny naukowej” [Golus 1937, 50].

Należy również podkreślić, iż Bykowski był jednym z księgoznawców, którzy stali u źródeł polskiej pedagogiki bibliotecznej. W broszurze *Książka a pedagogika* (Warszawa 1934) nakreślił on program przedmiotu bibliopedagogika, która była wykładana na kursach dla bibliotekarzy przy Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy. Podkreślając konieczność zbliżania zawodu bibliotekarza i nauczyciela „na gruncie doskonalszego znawstwa sprawy bibliotecznej”, postulował on potrzebę wykorzystania amerykańskich doświadczeń „aktywizacji pracy bibliotecznej, w której pedagogiczna rola książki zaczyna odgrywać coraz większe znaczenie” [Bykowski 1934, 7].

Nie sposób nie zauważyć w międzywojennych bibliologicznych publikacjach Bykowskiego, jak bardzo utożsamia się ze sprawą rozwoju bibliotekarstwa polskiego. Charakterystyczne jest, że swoją przedmowę do *Współczesnej polityki bibliotecznej* zaczyna od słów, które wyraźnie wskazują na to, iż identyfikował się z niepodległym państwem polskim: „Zbliżamy się do końca dziesięciolecia naszej [podkreśl. R.K.] odrodzonej państwowości” [Bykowski 1937, 5]. O źródłach swojej entuzjastycznej postawy wobec bibliotekarstwa polskiego Bykowski po latach pisał we wspomnieniach. Zauroczony tym, co obserwował w warszawskiej publicznej bibliotece, najpierw został gorliwym patriotą tej nowoczesnej księżnicy, a wkrótce aktywnym uczestnikiem procesu rozbudowy polskiego bibliotekarstwa publicznego. Główną warszawską publiczną bibliotekę emigrant wspominał jako nowoczesny ośrodek, prowadzony przez zespół ideowców:

Ale szczególnie spodobała mi się Warszawska Miejska Biblioteka Publiczna, przy ulicy Koszykowej 26. Swoją działalność skupiała ona na dwóch kierunkach – oświatowym i naukowym. Biblioteka była zorganizowana w sposób nowoczesny. Jej zbiory i katalogi, w tym systematyczny, były zorganizowane i prowadzone według międzynarodowego systemu dziesiątkowego, według zasad brukselskich (jak w Narodowej Bibliotece Ukrainy w Kijowie). Biblioteka wyróżniała się szczególnym podejściem do czytelnika. Była ona ośrodkiem tego pionierskiego bibliotecznego ruchu w Polsce [Биковський 1971, 113].

W tym miejscu wypada poruszyć kwestie tożsamości narodowej Bykowskiego, która odcisnęła piętno na jego warszawskich losach. Współcześnie znany jest przede wszystkim jako ukraiński emigrant polityczny, w okresie międzywojennym w swoim zawodowym środowisku funkcjonował jako Polak. Przystępując do wykonania obowiązków służbowych w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, zadeklarował polską narodowość oraz rzymskokatolickie wyznanie [Lewandowska 2017, 75–76]. Złożenie takiej deklaracji, które miało być warunkiem otrzymania państwowej posady, niezupełnie jednak mijało się z prawdą. O swoich polskich

korzeniach po linii męskiej oraz polskim kulturowym otoczeniu w latach dorastania Bykowski dość obszernie pisze we wspomnieniach *Від Привороття до Трапезунду*. Zauważa m.in., iż jego rodzina była mieszanego polsko-ukraińskiego pochodzenia, w której ojciec Justyn Bykowski pochodził z zubożałej polskiej szlachty, zaś matka Anna Sławińska wywodziła się z rodu o korzeniach ukraińsko-cygańskich. Ojciec przyszłego bibliologa był wyznania rzymskokatolickiego, matka – prawosławnego. Leona ochrzczono w cerkwi prawosławnej. Parokrotnie księgoznawca zaznacza, że jego rodzice rozmawiali mieszkanką polsko-ukraińską i uczęszczali zarówno do cerkwi, jak i kościoła. Bykowski zapamiętał panującą w rodzinie tolerancyjną atmosferę: „Moi rodzice byli różnego wyznania, ale nigdy w domu nie poruszali tej kwestii” [Биковський 1969, 18]. Szczególnie interesującym w cytowanych wspomnieniach jest epizod o książce, która wywarła ogromny wpływ na kształtowanie światopoglądu młodego człowieka z polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego. Była to powieść Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem*. Ulubionym bohaterem młodego Bykowskiego stał się Kozak Bohun, postać którego czytelnik zinterpretował jako romantyczną i heroiczną [Биковський 1969, 43].

Nie dziwi zatem fakt, iż emigrant polityczny, wywodzący się z mieszanej polsko-ukraińskiej rodziny, w Warszawie funkcjonował jako człowiek o podwójnym pochodzeniu narodowym. Jak sam zaznacza w literaturze wspomnieniowej, w jego polskim środowisku zawodowym mało kto wiedział o przynależności do narodu ukraińskiego [Bykowski 1964, 157]. Wydaje się, że w tym okresie Bykowski nie przywiązywał zbyt dużej wagi do kwestii wyznania, które otrzymał podczas chrztu. Pokusić się o takie stwierdzenie można na podstawie faktów z warszawskiego okresu jego biografii. Według Grażyny Lewandowskiej, w 1933 roku zmienił on wyznanie na protestanckie, a związek małżeński z Maurycją Goczałkowską (polską lekarz stomatolog) zawarł 17 października 1937 roku w Kościele Ewangelicko-Reformowanym [Lewandowska 2017, 82].

Takie okoliczności nie przeszkadzały Bykowskiemu zarówno w działaniach na rzecz ukraińskiej emigracyjnej społeczności w Polsce, jak i szeroko pojętej nauki ukraińskiej. W swojej proukraińskiej aktywności skupiał się przede wszystkim na kierunku księgoznawczym. Charakterystyczny był pod tym względem zrealizowany przez niego w 1933 roku projekt wydawniczy, który miał na celu merytorycznie wesprzeć ukraińskich bibliotekarzy. Korzystając z doświadczeń nabytych w ramach pracy na Warszawskich Wyższych Kursach Bibliotecznych, sporządził ukraińskojęzyczny opis programu nauczania bibliotekarzy. Broszura *Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство* ukazała się drukiem w Kaliszu nakładem Ukraińskiego Wydawniczego Towarzystwa w Warszawie. W przedmowie do tej publikacji Bykowski oznajmia: „Cieszę się, że nawet w tak fragmentarycznej

formie broszura może być wykorzystana przez aspirantów większych bibliotek ukraińskich, a ich kierownikom może przypomnieć o potrzebie wydania ukraińskiego podręcznika bibliotekoznawstwa wyższego typu” [Биковський 1933, 5–6]. Mimo integracji z polskim środowiskiem księgoznawczym Bykowski nie zaniedbywał swoich kontaktów z ukraińską emigracyjną społecznością naukową i akademicką, którą poznał jeszcze w latach istnienia Ukraińskiej Republiki Ludowej lub podczas studiów na Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach (Czechosłowacja). W Warszawie współpracował m.in. ze znanymi profesorami: Ołeksandrem Łotockim, dyrektorem Ukraińskiego Instytutu Naukowego, Iwanem Ohijenką, wykładowcą w Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim, Iwanem Szowheniwym, inspektorem Ministerstwa Rolnictwa RP. Szczególnie więzi łączyły go z Jurijem Łypą, lekarzem, pisarzem i publicystą. Niedługo przed wybuchem II wojny światowej kontakty te zaowocowały jednym z najciekawszych pomysłów emigracji ukraińskiej w Warszawie – planem powołania Ukraińskiego Instytutu Czarnomorskiego. Z inspiracji profesora-hydrologa Szowheniwa oraz pod wpływem wizjonerskich myśli Łypy uczoney-księgoznawca został gorącym zwolennikiem idei tzw. pontyjsztwa (od greckiej nazwy Morza Czarnego *Eúxinós Póntos*), czyli doktryny politycznej o wyjątkowej roli basenu Morza Czarnego w życiu narodu ukraińskiego oraz innych narodów zamieszkujących te tereny. Trzy dekady później bibliolog wspominał, jak się krystalizował pomysł instytutu: „J. Łypa przemyślał ten problem od strony ideowej, a L. Bykowski od strony organizacyjno-naukowej” [Биковський 1970b, 144]. Do powołania instytutu, na czele którego stanął Szowheniw, doszło dopiero w 1940 roku, już pod okupacją niemiecką. Właśnie w tym okresie na losach Bykowskiego zaważyły złożone sprawy jego pochodzenia narodowego.

Pełniąc obowiązki dyrektora Publicznej Biblioteki m. st. Warszawy w latach 1942–1944, bibliolog siłą rzeczy musiał utrzymywać kontakt z władzami okupacyjnymi. Relacje te polegały na podjęciu decyzji dotyczących bibliotecznych zasobów. Zarówno Bykowski w swoich wspomnieniach, jak i badacze jego życiorysu podkreślają, że w bibliotece ratowano przed zniszczeniem rozmaite księgozbiory – polskie i ukraińskie [Bykowski 1944, 159; Сварник 2008, 274; Lewandowska 2017, 85]. Według relacji bibliologa-emigranta powierzona mu wówczas biblioteka pełniła rolę swoistej arki zbawienia dla ksiązek wielu znanych osobistości:

W Bibliotece były złożone – oprócz depozytów polskich naukowców – również ukraińskie, bardzo cenne książki, o których wiedziałem tylko ja i jeszcze ktoś ze służby. Wychodziłem z założenia, że o depozytach powinny wiedzieć tylko dwie osoby. W tych niespokojnych czasach biblioteka cieszyła się wielkim zaufaniem społeczeństwa. Przyjmowała na przechowanie depozyty od różnych osób i różnego kalibru.

Przechowywanie ich mogło nas narazić na niebezpieczeństwo zarówno ze strony Niemców, jak i powstańców [Bykowski 1964, 159].

Wymieniając niektóre przechowywane na Koszykowej księgozbiory, dyrektor biblioteki wspomina m.in. książki i archiwa Iwana Ohijenki, Iwana i Jurija Łypów, dokumenty Ukraińskiego Instytutu Czarnomorskiego [Bykowski 1964, 159].

Niemniej jednak wraz z wybuchem powstania warszawskiego powstańcze służby bezpieczeństwa potraktowały kontakty Bykowskiego z okupantem jako działalność wrogą dla polskiego narodu. Wówczas przypomniano księgoznawcy jego ukraińskie pochodzenie, które w realiach wojny i napiętych relacji polsko-ukraińskich brzmiało jak akt oskarżenia. Bykowski dokładnie opisał incydenty z sierpnia–października 1944 roku. Dzięki jego wspomnieniom *Polskie powstanie w Warszawie w roku 1944* można odtworzyć ówczesne wydarzenia. Ze szczegółowego opisu powstańczej codzienności w bibliotece na Koszykowej powstaje obraz człowieka oddanego przede wszystkim sprawie ratowania książek. Postawa pedantycznego bibliotekarza, który nawet w szczytowej fazie powstania jest święcie przekonany, że główne zadanie księżnicy to przechowanie książek, a nie dbanie o losy cywilnej ludności, spotkała się z niezrozumieniem i ostrą krytyką jego współpracowników. Bykowski przyznaje:

Zastępując Dyrektora Biblioteki Publicznej, zgodnie z poprzednim rozporządzeniem Prezydenta Miasta p. Kulskiego, dbałem przede wszystkim o zbiory i dom Biblioteki. Opiekę nad ludźmi stawiałem na drugim planie i z tego powodu zaczęły się nieporozumienia z niektórymi urzędnikami, którzy znaleźli się w czasie powstania w domu Biblioteki i zostali w nim [Bykowski 1964, 158].

Jak zaznacza we wspomnieniach, wkrótce po wybuchu powstania biblioteka stała się schronieniem dla wielu osób, nad czym on sam próbował zapanować: „Próbowałem robić pewną selekcję: przyjmować przede wszystkim bibliotekarzy i naukowców” [Bykowski 1964, 158]. Cennym uzupełnieniem przytoczonych relacji jest diariusz biblioteki na Koszykowej, który w okresie powstania wspólnie prowadzili dyrektor księżnicy oraz bibliotekarka Janina Peszyńska. Obecnie cyfrowa kopia tego dokumentu jest dostępna na stronie internetowej Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy jako „najcenniejszy dla Biblioteki dokumentu z okresu sierpień–wrzesień 1944 r.” oraz „dużej wagi dokument zarówno w aspekcie akcji obrony polskich zbiorów, jak i tragicznych losów cywilnej ludności” [Bykowski, Peszyńska 1944].

Splot różnych okoliczności spowodował iż zasłużony dla polskiego księgoznawstwa uczony przez dwa tygodnie (od 22 sierpnia do 6 września 1944) był

zatrzymywany w powstańczym więzieniu i omal nie stracił życia podczas przymusowej pracy na budowie podziemnego tunelu. Barwne uzupełnienie ówczesnych zajęć w życiu ukraińskiego emigranta znajdujemy w biograficznej powieści Marii Dąbrowskiej *Przygody człowieka myślącego*. Pisarka w okresie powstania wraz z kilkoma innymi polskimi intelektualistami znalazła schronienie w solidnym gmachu biblioteki na Koszykowej. Według wspomnień Bykowskiego była to jego własna inicjatywa, ponieważ podtrzymywał on kontakty z mężem pisarki, Stanisławem Stempowskim, znanym polskim działaczem społecznym, niegdyś ministrem w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej [Bykowski 1964, 160]. W powieści Dąbrowskiej księgoznawca pojawia się pod fikcyjnym nazwiskiem Oleniuk. Brutalne okoliczności zatrzymania dyrektora biblioteki przez przedstawicieli Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa (polska konspiracyjna formacja policyjna) opisane przez Bykowskiego i Dąbrowską są dosyć podobne, z czego można wnioskować, że doszło do takich wydarzeń. Scena aresztowania Oleniuka widziana oczami Ewy Radgorskiej, *alter ego* pisarki, jest drastyczna:

W gmachu byli przedstawiciele Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa. W pierwszym pokoju na lewo odbywała się gwałtowna i hałaśliwa scena. Stanąwszy w progu Ewa zobaczyła ze zgrozą, że paru młodych ludzi o niewinnych oczach i zdziżałych wyrazach twarzy okłada batogami dyrektora Oleniuka. Usłyszała krzyk: – milcz, k... twoja mać! Nie masz nic do gadania. Marsz z nami i ani pary z gęby! (...) Ten człowiek – wskazał na Oleniuka – jest aresztowany pod zarzutem, że jako Ukrainiec służył Niemcom [Dąbrowska 1987, 669].

W powieści Dąbrowskiej nie ma jednak informacji o tym, iż dyrektorowi biblioteki zarzucono rzekome „oddawanie Niemcom polskich książek”, o czym pisze Bykowski [Bykowski 1964, 160]. Niemniej jednak w obu źródłach wspomina się o tym, iż przebywająca na terenie książnicy polska inteligencja próbowała bronić bitego i upokarzanego dyrektora, aczkolwiek bez skutku. Śledztwo prowadzone przez powstańczą prokuraturę nie udowodniło oskarżenia dotyczącego kolaborowania Bykowskiego z okupantem, więc mógł on powrócić na Koszykową – do książek i dogorywającej na skutek gruźlicy żony. Jak wspominał niedługo po ucieczce z Warszawy, nawet po załamaniu powstania garstka oddanych sprawie bibliotekarstwa ludzi próbowała ratować księgozbiory, pozostawione w płonącym mieście bez opieki [Bykowski 1964, 184–186].

Upokorzenia i dramatyczne przeżycia z pobytu w powstańczym więzieniu odcisnęły swoje piętno na zdrowiu i stanie psychicznym Bykowskiego. Z opisów jego ówczesnych nastrojów, zawartych we wspomnieniach, można odnieść wrażenie, że popadł on w depresję. Dyrektorowi biblioteki, który wiele lat swojego

życia oddał sprawie księgoznawstwa polskiego, trudno było się pogodzić z potraktowaniem go jak zbrodniarza i zdrajcę przez powstańcze służby bezpieczeństwa. 17 października 1944 roku, w dniu 8. rocznicy swojego ślubu, małżeństwo Bykowskich na zawsze opuściło Warszawę. Decyzję podjęto ze względu na dramatyczną sytuację rozbitków-bibliotekarzy wśród warszawskich ruin oraz w obawie przed represjami ze strony nacierającej Armii Czerwonej. Logistykę tej ucieczki zapewnili im znajomi ze środowiska ukraińskiej emigracji politycznej. Dlatego właśnie udało się Bykowskiemu wywieźć na Zachód część zdeponowanych na Koszykowej archiwów ukraińskich, o czym dokładniej pisze Hałyna Swarnyk [Сварник 2008, 275–276]. Dąbrowska wspomina w swojej powieści, że w polskich inteligencjskich środowiskach, w tym w kręgu bibliotekarzy, ucieczkę „Oleniuka” potraktowano jako dowód jego rzekomej kolaboracji z Niemcami. Znając wrogi stosunek władz sowieckich do ukraińskich emigrantów politycznych, trudno się nie zgodzić z Lewandowską, która uważa tę ocenę za surową i niesprawiedliwą [Lewandowska 2017, 87].

Reasumując, należy podkreślić, że Bykowski w międzywojniu i podczas II wojny światowej aktywnie działał na rzecz bibliotekarstwa i księgoznawstwa zarówno polskiego, jak i ukraińskiego. Równoległa aktywność w dwóch środowiskach narodowych była pokłosiem jego wychowania na pograniczu kultur oraz świadomego wyboru pracy dla obu narodów. W godzinę próby dla Polaków i Ukraińców taką życiową postawę uczonego o polsko-ukraińskich korzeniach potraktowano jako co najmniej kontrowersyjną. Obecnie kasus Bykowskiego może być wykorzystywany w celach pedagogicznych z myślą o dobrosąsiedzkich relacjach polsko-ukraińskich.

BIBLIOGRAFIA

- Borkowska Władysława. 1971. *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*. „Przegląd Biblioteczny” nr 1–4: 242–257.
- Bursowa Feliksa. 2017. *Faustyn Czerwijowski (1873–1944). Od ruchu robotniczego do bibliotekarstwa powszechnego*. W: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. Red. Jagielska J., Jedynak T. Warszawa: Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: 21–27.
- Bykowski Leon. 1934. *Książka a pedagogika*. Warszawa: Zakłady Graficzne „Nasza Drukarnia”.
- Bykowski Leon. 1937. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*. Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warszawa: Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy.
- Bykowski Leon. 1964. *Polskie powstanie w Warszawie w roku 1944 (Wspomnienie naocznego świadka)*. „Zeszyty Historyczne” z. V: 147–193.
- Bykowski Leon, Peszyńska Janina. 1944. *Zapisy dzienne*. (online) <http://pw.koszykowa.pl/?start=20> (dostęp 30.05.2020).

- Czerwijowski Faustyn. 1936. *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Stan na 1.IV.1936 r.* Warszawa: Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy.
- Golus Eugeniusz. 1937. Recenzja W: Leon Bykowski. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny.* Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warszawa: Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy: 50–52.
- Lewandowska Grażyna. 2010. *Bykowski Leon.* W: *Słownik pracowników książki polskiej.* Red. Tadeusiewicz H. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich: 33–36.
- Lewandowska Grażyna. 2017. *Leon Bykowski (1895–1992). Polski bibliotekarz.* W: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy.* Red. Jagielska J., Jedynek T. Warszawa: Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: 75–89.
- Migoń Krzysztof. 2003. *Leon Bykowski (1895–1992) – ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz.* „Roczniki Biblioteczne” t. 47: 155–168.
- Pieńkowska Krystyna. 1971. *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku.* „Przeгляд Библиотечны” nr 1–4: 258–280.
- Биковський Левко. 1933. *Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство.* Каліш: Друкарня Українського Товариства допомоги емігрантам з України.
- Биковський Лев. 1963. *Польське повстання у Варшаві 1944 року.* Лондон: Українська видавнича спілка.
- Биковський Лев. 1965. *Звенигородська комерційна школа. Спогади з 1905–1912 рр.* Вінніпег–Денвер: Бібліотека «Нового літопису».
- Биковський Лев. 1969. *Від Привороття до Трапезунда. Спомини (1895–1918).* Мюнхен–Денвер: Видавництво «Дніпрова хвиля».
- Биковський Лев. 1970а. *Ваймарські часи: Спомини 1945.* Мюнхен–Денвер: Український суходоловий інститут.
- Биковський Лев. 1970б. *Український чорноморський інститут.* Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут.
- Биковський Лев. 1971. *Книгарні – Бібліотеки – Академія: Спомини (1918–1922).* Мюнхен–Денвер: Видавництво «Дніпрова хвиля».
- Биковський Лев. 1973. *З генеральної губернії до Ватергау. Спомини 1944–1945.* Денвер: Український суходоловий інститут.
- Биковський Лев. 1974. *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська група УВАН) 1954–1974.* Денвер: Український бібліологічний інститут.
- Биковський Лев. 1975. *З Європи до Америки: Подорожні замітки, 1946–1948.* Мюнхен–Денвер: Науково-дослідний інститут океанічної України.
- Винар Любомир. 1997. *Лев Биковський: життя і діяльність (1895–1992). (Біографічний нарис)* В: Биковський Лев. *У службах українській книжці.* Упоряд. Винар Л., Ісаєвич Я., Львів–Нью-Йорк: УІТ, НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Міжнародна Асоціація українців, Комісія бібліографії і інформатики: 14–16.
- Казакова Наталія. 1996. *Левко Устимович Биковський (1895–1992). Біографічний нарис.* Київ: Національна парламентська бібліотека України.
- Казакова Наталія. 2010. *Книгознавець, публіцист, історик (До 115-річчя від дня народження Л. Биковського).* «Бібліотечна планета» № 2: 16–19.
- Сварник Галина. 2008. *Доля варшавських архівів УНРівської еміграції під час Другої світової війни.* В: *Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті»: Тези доповідей.* Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка»: 274–276.
- Скунова Юлія. 2002. *Варшавський період науково-організаційної діяльності Л.Ю. Биковського.* В: *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин: збірник*

наукових праць. Ред. Чернега П. Київ–Краків: НПУ імені М. П. Драгоманова, Краківська педагогічна академія: 129–131.

- Секунова Юлія. 2003. *Історико-культурологічна спадщина Лева Биковського: дисертація кандидата історичних наук*. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв.
- Секунова Юлія. 2011. *Науково-публіцистичні праці Л. Биковського видані у XX столітті (до 115-річчя від дня його народження)*. Всеукраїнська асоціація музеїв. (online) [http://viam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_\(до_115-річчя_від_дня_його_народження\)](http://viam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_(до_115-річчя_від_дня_його_народження)) (доступ 30.05.2020).

REFERENCES

- Borkowska Władysława. 1971. *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*. “Przegląd Biblioteczny”, pp. 242–257. (In Polish)
- Bursowa Feliksa. 2017. *Faustyn Czerwijowski (1873–1944). Od ruchu robotniczego do bibliotekarstwa powszechnego*. In: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. Eds Jagielska J., Jedynak T. Warsaw, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy, pp. 21–27. (In Polish)
- Bykovsky Levko. 1933. *Knigoznavstvo, bibliografiâ ta bibliotekoznavstvo* [Bibliology, bibliography and library science]. Kalisz, Drukarnâ Ukraïns'kogo Tovaristva dopomogi emigrantam z Ukraïni. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1963. *Pol's'ke povstannâ u Varšavi 1944 roku* [Polish uprising in Warsaw in 1944]. London, Ukraïns'ka vidavniča spilka. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1965. *Zvenigorods'ka komercijna škola. Spogadi z 1905–1912 rr.* [Zvenyhorod Commercial School. Memories from 1905-1912]. Winnipeg–Denver, Biblioteka “Novogo litopisu”. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1969. *Vid Privorottâ do Trapezunda, Spomini (1895–1918)* [From Privorotyya to Trabzon. Memories (1895-1918)]. München–Denver, Vidavnictvo “Dniprova hvilâ”. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1970a. *Vajmars'ki çasi: Spomini 1945* [Weimar Times: Memories of 1945]. Denver, Ukraïns'kij suhodolovij institut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1970b. *Ukraïns'kij çornomors'kij institut* [Ukrainian Black Sea Institute]. München, Ukraïns'kij Tehnično-Gospodars'kij İstitut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1971. *Knigarni – Biblioteki – Akademiâ: Spomini (1918–1922)* [Bookstores – Libraries – Academy: Memories (1918–1922)]. München–Denver, Vidavnictvo “Dniprova hvilâ”. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1973. *Z general'noï gubernii do Vatergau. Spomini 1944–1945* [From the general province to Watergau. Memories 1944–1945]. Denver, Ukraïns'kij suhodolovij institut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1974. *Dvadçât' lit nauково-organizaçijnih zusul' na Zahodi ZSA (Denvers'ka grupa UVAN) 1954–1974* [Twenty years of scientific and organizational efforts in the Western United States (Denver UVAN Group) 1954–1974]. Denver, Ukraïns'kij bibliologiçnij institut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1975. *Z Êvropi do Ameriki: Podorožni zamitki, 1946–1948* [From Europe to America: Travel Notes, 1946–1948]. Denver, Naukovo-doslidnij institut okeaniçnoi Ukraïni. (In Ukrainian)
- Bykowski Leon. 1934. *Książka a pedagogika*. Warsaw, Zakłady Graficzne “Nasza Drukarnia”. (In Polish)
- Bykowski Leon. 1937. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*. Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warsaw, Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. (In Polish)

- Bykowski Leon. 1964. *Polskie powstanie w Warszawie w roku 1944 (Wspomnienie naocznego świadka)*. “Zeszyty Historyczne” no 5, pp. 147–193. (In Polish)
- Bykowski Leon, Peszyńska Janina. 1944. *Zapisy dzienne*. Available at: <http://pw.koszykowa.pl/?start=20> (Accessed 30 May 2020). (In Polish)
- Czerwijowski Faustyn. 1936. *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Stan na 1.IV.1936 r.*, Warsaw, Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. (In Polish)
- Golus Eugeniusz. 1937. *Recenzja*. In: Leon Bykowski. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*. Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warsaw, Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, pp. 50–52. (In Polish)
- Kazakova Natalia. 1996. *Levko Ustimovič Bikovs'kij (1895–1992), Biografičnij naris* [Levko Ustimovich Bykovsky (1895–1992), Biographical essay]. Kiev, Nacional'na parlaments'ka biblioteka Ukraïni. (In Ukrainian)
- Kazakova Nataliâ. 2010. *Knigoznavec', publicist, istorik (Do 115-riččâ vid dnâ narodžennâ L. Bikovs'kogo)* [Bibliologist, publicist, historian (To the 115th anniversary of the birth of L. Bykovsky)]. “Bibliotečna planeta” no 2, pp. 16–19. (In Ukrainian)
- Lewandowska Grażyna. 2010. *Bykowski Leon*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Ed. Tadeusiewicz H. Warsaw, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, pp. 33–36. (In Polish)
- Lewandowska Grażyna. 2017. *Leon Bykowski (1895–1992). Polski bibliotekarz*. In: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. Eds Jagielska J., Jedynek T. Warsaw, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy, pp. 75–89. (In Polish)
- Migoń Krzysztof. 2003. *Leon Bykowski (1895–1992) – ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz*. “Roczniki Biblioteczne” Vol. 47, pp. 155–168. (In Polish)
- Pieńkowska Krystyna. 1971. *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku*. “Przeгляд Biblioteczny” no 1–4, pp. 258–280. (In Polish)
- Sekunova Yulia. 2002. *Varšavs'kij period naukovy-organizacijnoi diâl'nosti L.Ū. Bikovs'kogo* [Warsaw period of scientific and organizational activity of L.Y. Bykowski] In: *Ukraïna i Pol'sa v XX stolitti: problemi i perspektivi vzaëmovidnosin: zbîrnik naukovih prac'*. Ed. Cherneha P. Kiev–Cracow, NPU imeni M.P. Dragomanova, Krakivs'ka pedagogična akademiâ, pp. 129–131. (In Ukrainian)
- Sekunova Yulia. 2003. *Istoriko-kul'turologična spadšina Leva Bikovs'kogo: disertaciâ kandydata istoričnih nauk* [Historical and cultural heritage of Lev Bykovsky: the dissertation of the candidate of historical sciences]. Kyiv, Kiïvs'kij nacional'nij universitet kul'turi i mistectv. (In Ukrainian)
- Sekunova Yulia. 2011. *Naukovo-publicistični prac'i L. Bikovs'kogo vidani u XX stolitti (do 115-riččâ vid dnâ jogo narodžennâ)* [Scientific and journalistic works of L. Bykovsky published in the twentieth century (to the 115th anniversary of his birth)]. Vseukraïns'ka asociaciâ muzeïv. Available at: [http://vuam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_\(до_115-річчя_від_дня_його_народження\)](http://vuam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_(до_115-річчя_від_дня_його_народження)) (Accessed 30 May 2020). (In Ukrainian)
- Svarnyk Halyna. 2008. *Dolâ varšavs'kih Arhiviv UNRivs'koï emigracii pid čas Drugoi svitovoi vijni*. In: *Materiali Drugoi mižnarodnoi naukovy-praktičnoi konferencii “Diaspora âk činnik utveržennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidj [The fate of the Warsaw archives of the UPR emigration during the Second World War]. Lviv, Vidavnicтво NU “L'vivs'ka politehnika”, pp. 274–276. (In Ukrainian)
- Vynar Lubomyr. 1997. *Lev Bikovs'kij: žittâ i diâl'nist' (1895–1992). (Biografičnij naris)* [Lev Bykovsky: life and work (1895–1992). (Biographical essay)]. In: *Bykovsky Lev. U službah ukraïns'kij knižci*, Eds Vynar L., Isayevych Y. Lviv–New York, UĪT, NAN Ukraïni, Īnstitut ukraïnoznavstva im. Ī. Krip'âkeviča, Mižnarodna Asociaciâ ukraïnistiv, Komisiâ bibliografii i informatiki, pp. 14–16. (In Ukrainian)